

Grepl, Miroslav; Karlík, Petr

Shrnutí

In: Grepl, Miroslav; Karlík, Petr. *Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1983, pp. 87-89

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121942>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

SHRNUTÍ

V této studii jsme se pokusili především o to, odhalit a popsat všechny základní konstrukční (gramatické) prostředky, které v češtině umožňují realizovat syntaktické struktury (věty) představující vůči tzv. syntaktickým strukturám základovým struktury derivované. Tyto věty představují různé způsoby přiřazení relevantních participantů struktury sémantické k syntaktickým pozicím struktury formálně gramatické, tedy různou diatezi. Spolu s tím jsou v práci charakterizovány distributivní podmínky využití jednotlivých konstrukčních možností a na základě toho také jejich případná ekvivalence nebo naopak rozdíly.

Ukázalo se mimo jiné, že užití analyzovaných konstrukčních možností je do značné míry limitováno sémantickými třídami (skupinami) predikátů a sémantickými třídami nominálních výrazů, které participanty predikátů specifikují. Různé konstrukční možnosti se z tohoto hlediska jeví jako ukazatele kategoriálních sémantických rysů tříd predikátů a tříd nominálních výrazů, tedy jako formální exponenty jejich „syntaktického chování“.

Z práce je však možno udělat i závěry další, týkající se obecně tzv. syntaktické valence sloves (jejich valenčního potenciálu) a gramatických větných vzorců na těchto potenciálech založených. Tradičně se soudí, že sloveso (predikátor) má jen jeden valenční potenciál, a to ten, který odpovídá jeho VF v indikativu (kondicionálu) tzv. činného rodu. Připouští se, že v jiných formách VF nebo ve formách tzv. neurčitých se tento valenční potenciál pouze redukuje. Skutečně např. ve formě infinitivu se „redukuje“ valenční potenciál slovesa o syntaktickou pozici S_{nom} (podmětu), srov.: *někdo vypráví něco někomu o něčem* × *vyprávět něco někomu o něčem*. Na základě toho bychom mohli (formálně) syntaktické struktury konstruované způsoby popsanými v této práci rovněž chápat jako různé varianty a redukce plného valenčního potenciálu daných predikátů. Takový pohled však postihuje jen dílčí stránku derivovaných struktur. Je pravda, že mnohé derivační prostředky, jimž v této práci věnujeme pozornost a které se projevují na VF predikátu, skutečně redukují jeho valenční potenciál. To se týká např. transponovaného užití všech forem morfologické kategorie osoby: tyto transponovaně užití formy se opravdu vyznačují tím, že predikáty, třebaže mají formu VF s indikativem (kondicionálem), postrádají valenční pozici S_{nom} . Proti tomu např. reflexivní forma slovesná redukuje valenční potenciál jen zdánlivě, srov.: *Šli jsme tam pěšky* → *Šlo se tam pěšky*. Ve skutečnosti však taková „redukce“ není primárně zále-

žitostí reflexivní formy slovesné, nýbrž toho, zda jde o sloveso (predikát) tranzitivní nebo intranzitivní anebo ryze subjektivé. V případě predikátů tranzitivních, tj. postulujících valenci S_{acc} , se ani při reflexivní formě syntaktická pozice S_{nom} „neztrácí“: *Tu žádost jsme už dvakrát projednávali* → *Ta žádost se už dvakrát projednávala*. Lze sice namítnout, že v daném případě se redukuje právě valenční pozice S_{acc} , avšak soudíme, že ani to není vlastností dané formy (srov. v polštině věty typu *Czyta się książkę*).

Ale i když připustíme, že konstrukční prostředky derivující struktury se sekundární diatezí mění (redukují) valenční potenciál predikátu, není to podle našeho názoru jejich jediný ani základní důsledek. Mnohé z nich totiž umožňují realizovat nějaký participant, kterému v ZVS odpovídá obligátní nebo potenciální valence, v jiné syntaktické pozici a formě, zvláště participant „agens“ často ve formě S_{instr} , kterou lze jen do jisté míry chápat jako pozici nevalenční, (fakultativní).

Zdá se nám proto, že rozbor a popis tzv. základových a derivovaných syntaktických struktur, jak je proveden v této práci, umožňuje chápat různé formálně syntaktické struktury věty spíše jako paradigmatický soubor vět, lišících se různým GVV (gramatickým větným vzorcem, větnou formou). Tyto různé GVV se totiž neliší jen redukcí tzv. plného valenčního potenciálu, ba naopak umožňují situovat do valenční pozice participant, který je větě s primární diatezí vyjadřován jen fakultativně, např. participant „iniciátor“, nebo učinit konstitutivním komponentem větné struktury výraz, který je v ZVS jen potenciální: *Spala jsem celou noc (dobře)* → *Spalo se mi celou noc dobře*. Také ve dvojicích *Jan a Marie se milují* a *Jan se miluje s Marií* je v derivované struktuře konstituována nová valence predikátu *milovat* ve formě S_{instr} , a to jako valence obligatorní.

Uvedené důvody nás vedou k závěru, že stěží je možno postulovat nějakou primární (explicitní) valenci predikátu a jiné formálně syntaktické struktury téhož predikátu chápat jako její různé „redukce“, ale že je blíže jazykové skutečnosti takové pojetí, které respektuje syntaktické chování predikátu, tj. možnost realizovat různé GVV s různým počtem valencí a jejich formami. Je ovšem možné — a v této práci jsme to také respektovali — vycházet konvenčně z toho, že jako strukturu s výchozí diatezí budeme chápat ty věty, které obsahují potenciální valenci S_{nom} , obsazenou primárně participantem „agens“ nebo „kauzátor“ (= původce činnosti, děje, působitel). Takový přístup je možno uznat jako jistý gnozeologický konstrukt a zároveň východisko popisu. Zůstává však vždy otevřená otázka, do jaké míry tento konstrukt odpovídá realitě jazyka.

Sledování takového přístupu nám umožnilo jednotící pohled na věty s různými GVV, zejména vidět je v jistých transformačních vztazích, a zjišťovat jejich eventuální ekvivalenci. Na druhé straně však jsme si vědomi toho, že je to právě jen otázka metodologického přístupu a výkladových cílů a záměrů a že z ní nemohou být vyvozovány např. závěry tohoto druhu, jako by některé struktury byly primárnější a jiné sekundárnější z hlediska jazykového

systemu nebo frekvence jejich užívání. Ukazuje se např., že z našeho hlediska derivované věty s „kauzátorem“ typu *Roztřásl se zimou, Hrdlo se mu sevřelo strachem, Uklidnil se četbou* jsou možná systémově centrálnější než struktury s výchozí diatezí (ZVS) *Zima ho roztřásla, Strach mu sevřel hrdlo, Četba ho uklidnila*.

Chápeme tedy různé syntaktické formy konstruované způsoby a prostředky v této práci analyzovanými za v podstatě ekvivalentní (paralelní) možnosti realizace téže sémantické struktury věty s tím, že umožňují její různé uspořádání (profilování, hierarchizaci).

